

Uprchlíci na velvyslanectví SRN v Praze objektivem Karla Cudlína

TOMÁŠ MALÍNEK

Od srpna do listopadu 1989 byli obyvatelé Prahy svědky masového exodu občanů Německé demokratické republiky (NDR) směřujících přes ČSSR do tehdejšího západního Německa. Bez velké nadsázky by se dalo říci, že Pražané měli možnost sledovat na vlastní oči začátek konce NDR. Fotografie Karla Cudlína nám přibližují atmosféru těchto dnů plných dramatických, smutných i radostných okamžiků.

Německá demokratická republika se potýkala s problémem uprchlictví a vystěhovalectví po celou dobu své existence (1949–1990). Cílem naprosté většiny těch, kteří se rozhodli NDR opustit, byla Spolková republika Německo (SRN). Ať už byly jejich důvody pro odchod politické, ekonomické, nebo osobní povahy, mohli počítat s relativně vstřícným přijetím, protože Spolková republika nepovažovala občany NDR za cizí státní příslušníky, nýbrž za „krajany“ (Landsleute), kteří mají automaticky nárok na udělení jejího občanství.

Hranice mezi oběma německými státy byla zpočátku snadno prostupná. To se změnilo v roce 1952, kdy NDR hranici se SRN uzavřela a začala na ní budovat mohutný systém zátarasů, plotů a minových polí. Východní Německo svůj úsek železné opony střežilo natolik efektivně, že pokus o jeho překonání se takřka rovnal sebevraždě. Většina uprchlíků proto v následujících letech volila bezpečnější cestu přes Západní Berlín. Hranice mezi Západním Berlínem a východní částí města zůstala

otevřená až do roku 1961. Exodus vlastních občanů měl pro NDR dalekosáhlé důsledky. V letech 1949 až 1961 ztratila více než dva a půl milionu obyvatel.¹ Odcházeli většinou vzdělaní mladí lidé, kteří východoněmeckému hospodářství citelně chyběli. Politické vedení NDR proto v zájmu „stabilizace systému“ přistoupilo k radikálnímu řešení. V srpnu 1961 začala kolem Západního Berlína vyrůstat tzv. berlínská zeď, která uzavřela poslední přímou únikovou cestu na Západ. Od tohoto okamžiku až do roku 1989 putovala většina východoněmeckých uprchlíků do SRN nikoliv přímo, ale přes třetí státy. Vzhledem k přísné vízové politice NDR byl však seznam potenciálních tranzitních zemí značně omezený. V pravém slova smyslu bezvízový styk udržovala NDR v 70. a 80. letech pouze s Československem a do roku 1980 také s Polskem.²

Velvyslanectví SRN sídlí v Lobkovickém paláci v Praze na Malé Straně od roku 1974 a prakticky okamžitě po svém otevření se stalo cílem uprchlíků z NDR. Ti zpravidla přijížděli do

ČSSR jako „turisté“, v Praze vyhledali ambasádu SRN a na její půdě požádali o ochranu. Doufali, že jim bude vydán západoněmecký cestovní pas, s nímž následně odcestují do SRN. V prvních letech nebyl počet žadatelů příliš vysoký. První opravdová uprchlická krize vypukla až na sklonku roku 1984, kdy se v Lobkovickém paláci postupně nashromáždilo asi 160 občanů NDR.³ Situace však nebyla tak snadno řešitelná, jak si většina z nich původně představovala. Teoreticky sice mohli obdržet západoněmecké cestovní doklady, ale neexistovala žádná garance, že je československé úřady uznají jako platné. Uprchlíky by po opuštění ambasády s největší pravděpodobností nečekala cesta do SRN, ale zadržení a deportace zpět do NDR. Do řešení patové situace se zapojil východoněmecký právník Wolfgang Vogel, pověřenec Ericha Honeckera pro „humanitární otázky“. Osobně přišel na velvyslanectví a přítomným lidem slíbil, že pokud se dobrovolně vrátí do NDR a následně standardní úřední cestou požádají o vystěhování

1 WEBER, Hermann: *Dějiny NDR*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003, s. 184.

2 Režim volného vstupu do Polska ukončila NDR v roce 1980 v souvislosti s tamní politickou krizí. Soukromé cesty do ostatních socialistických států podléhaly „ohlašovací povinnosti“ na policii.

3 REHLINGER, Ludwig A.: *Freikauf. Die Geschäfte der DDR mit politisch Verfolgten 1963–1989*. Mitteldeutscher Verlag, Halle/Saale 2011, s. 186.

do západního Německa, nebudou za svůj pokus o útěk trestně stíháni. Vogelovým slibům zpočátku téměř nikdo nevěřil, ale jelikož se nenabízelo jiné řešení, uprchlíci přece jen začali Lobkovický palác postupně opouštět. Poslední z nich se vrátili do NDR v lednu 1985. Východoněmecké úřady svůj slib dodržely. Ti, kteří po návratu požádali o vystěhování, směli po určité době legálně odejít do SRN.⁵

Další mohutná vlna uprchlíků z NDR se dala do pohybu v létě 1989. Většina z nich si pro cestu na Západ zvolila trasu vedoucí přes Maďarsko, ČSSR nebo Polsko. Pražská ambasáda se dostala na hranici své přijímací kapacity již na konci srpna, počet utečenců přesto nadále rostl doslova geometrickou řadou.⁶ Podle více či méně přesných odhadů se na konci září 1989 v Lobkovickém paláci a na jeho přilehlé zahradě tísnilo něco mezi čtyřmi a pěti tisíci lidmi! Uprchlíci byli „ubytováni“ na každém volném čtverečním metru paláce od sklepa až na půdu. V zahradě byly postaveny stany. Velvyslanec Hermann Huber a další zaměstnanci ambasády dělali vše, co bylo v jejich silách, aby „krajanům“ z NDR zajistili alespoň základní potřeby včetně jídla, ošacení a pokrývek. Zdravotní péči o uprchlíky převzal Německý červený kříž. Na začátku září se navíc zhoršilo počasí a déšť proměnil zahradu velvyslanectví v jedno velké jezero plné bahna. Osud uprchlíků přitom dlouho zůstával nejasný. Opakované výzvy Wolfganga Vogela k dobrovolnému návratu do NDR se setkávaly se stále

chladnější odezvou.⁷ Mnozí totiž doufali, že Československo zvolí podobný postup jako Maďarsko, které 11. září otevřelo pro občany NDR svou hranici s Rakouskem.

Politická jednání, jež rozhodující měrou přispěla k vyřešení krize, proběhla na sklonku září 1989 v New Yorku, kde se konalo zasedání Valného shromáždění OSN. Západoněmecký ministr zahraničních věcí Hans-Dietrich Genscher se při této příležitosti setkal se svými protějšky z NDR, ČSSR a SSSR. Rozhovor s Jaromírem Johanesem potvrdil, že ze strany ČSSR iniciativa k vyřešení krize nepříjde. Československo považovalo celou situaci za problém Bonnu a východního Berlína a nehodlalo do ní aktivně zasahovat. Mnohem větší pochopení projevil sovětský ministr zahraničí Eduard Ševardnadze, který přislíbil pomoc. Genscher v rozhovoru se svým východoněmeckým protějškem Oskarem Fischerem poprvé navrhl postup, který politické vedení NDR později akceptovalo. Uprchlíci z pražské ambasády měli být přepraveni do západního Německa po železnici oklikou přes území NDR, čímž byla formálně zachována suverenity východního Berlína ve věci vystěhování svých občanů.⁸ Podle stejného scénáře proběhl také odvoz několika set uprchlíků z velvyslanectví ve Varšavě. Zprávu o volné cestě do SRN přišel ministr Genscher osobně oznámit lidem shromážděným na zahradě Lobkovického paláce 30. září 1989. Jejich nadšení bylo bezmezné. Ještě ten večer opustil Prahu první vlak směřující přes Děčín a Drážďany do

bavorského města Hof. Během několika hodin bylo do západního Německa stejným způsobem přepraveno více než pět tisíc uprchlíků. Situace v Praze se však nezklidnila. Spíše naopak. Občané NDR povzbuzení vývojem událostí vzali Lobkovický palác doslova útokem. Lidé přelézali plot velvyslanectví a došlo i na drobné potyčky s příslušníky Veřejné bezpečnosti, kteří se jim v jejich počínání neúspěšně snažili zabránit. V noci z 2. na 3. října se na velvyslanectví opět tísnilo více než pět tisíc lidí a dalších několik tisíc vyčkávalo v ulicích Malé Strany.⁹ Ve dnech 4. a 5. října proto proběhla druhá série železničních transportů přes území NDR do Spolkové republiky. Dočasné zklidnění situace přineslo až rozhodnutí NDR zavést vízovou povinnost pro cesty svých občanů do ČSSR.¹⁰

Poslední dějství dramatu začalo 1. listopadu 1989, kdy NDR vízovou povinnost zrušila a na cestu do Prahy se znovu vydaly tisíce východních Němců. Politické vedení NDR oslabené domácími nepokoji až nyní souhlasilo s přímým odchodem uprchlíků do SRN. Lidé přijíždějící do Prahy už nemuseli vyhledávat útočiště v Lobkovickém paláci, stačilo za asistence zaměstnanců ambasády přestoupit do vlaků směřujících do SRN.¹¹ Teprve pád berlínské zdi 9. listopadu 1989 znamenal konec krátkého, ale historicky nesmírně významného období, kdy se Praha stala hlavní přestupní stanicí na cestě východních Němců za svobodou.

4 Wolfgang Vogel (1925–2008) patřil k nejdůležitějším a nejschopnějším vyjednavacům na poli tajné diplomacie v období studené války. Režisér Steven Spielberg tuto postavu umělecky ztvárnil ve svém filmu *Most špiónů* z roku 2015.

5 REHLINGER, Ludwig A.: *Freikauf: Die Geschäfte der DDR mit politisch Verfolgten 1963–1989*, s. 204.

6 PREČAN, Vilém (ed.): *Ke svobodě přes Prahu. Exodus občanů NDR na podzim 1989*. Československé dokumentační středisko, Praha 2009, s. 28.

7 HUBER, Hermann: *DDR-Flüchtlinge in der Deutschen Botschaft Prag*. In: SALFELLNER, Harald – WENDT, Werner: *Das Palais Lobkowitz. Ein Ort Deutscher Geschichte*. Vitalis Verlag, Prag 1999, s. 43–46.

8 GENSCHER, Hans-Dietrich: *Erinnerungen*. Siedler Verlag, Berlin 1995, s. 17–20.

9 HUBER, Hermann: *DDR-Flüchtlinge in der Deutschen Botschaft Prag*, s. 49.

10 PREČAN, Vilém: *Německý podzim v Praze 1989. Jedna z cest občanů NDR ke svobodě*. In: HANÁKOVÁ, Jitka (ed.): *Německý podzim 1989 v Praze*. Československé dokumentační středisko, Praha 2014, s. 8.

11 HUBER, Hermann: *DDR-Flüchtlinge in der Deutschen Botschaft Prag*, s. 50.

pd